

ÓCSAI ÉVA

Kelet-európai hanyatlástörténet

MILETA PRODANOVIĆ: KERT VELENCÉBEN

L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2013
228 oldal, 2500 Ft

”

A szerb kulturális élet egyik jelentős alakja, Mileta Prodanović első magyarul megjelent regényében születési helyét, Belgrád városát választotta annak a hanyatlástörténetnek a helyszínéül, amelyben szereplői mozgásterének és értékrendjének változását kíséri figyelemmel az 1980-as évektől az 1990-es évek végéig Jugoszlávia, Szerbia és a globalizálódó világ asszociációs terében. A *Kert Velencében* a korabeli belgrádi művészeti és egyetemi élet viszonyait jeleníti meg, miközben olyan társadalmi folyamatokat és konfliktushelyzeteket állít a középpontba, amelyeknek egy részét számos kelet-európai ország lakója a saját bőrén is megtapasztalhatta.

Az 1959-ben született Mileta Prodanović író, festőművész és egyetemi tanár könyvei 1984 óta jelennek meg; ezek közt számos novella, kisregény és regény, valamint esszé-, tanulmány- és verseskötet található. Amellett, hogy a szerzőt a Szerb Művészeti és Tudományos Akadémia tagjai közé választották, kiemelkedő művei elismeréseként több jelentős irodalmi és művészeti díjban részesült. Ezek közül az egyiket a 2000-ben megjelent regényéért vehette át, amelynek címe 'Ez az Ön szerencsés napja lehetne' (*Ovo bi mogao biti vaš srećan dan*). A díjnyertes történet 1999-ben, a NATO-bombázások idején mutatja be pátoszalanul egy belgrádi család életét, akik úgy döntenek, hogy a veszély ellenére nem hagyják el a Belgrád óvárosában lévő lakásukat. A regény azonban nem a harci eseményekre irányítja a figyelmet, hanem a harcoló felek közötti verbális agresszióra. Az ironia és a groteszk határán egyensúlyozó szöveg bevezetése azt állítja a mélyen frusztrált kelet-európaiakról, hogy körükben erősen tartják magukat az összeesküvés-elméletek. A szerző rá jellemző kritikus, politizáló és ironikus attitűddel ezt egy interjúban azzal magyarázta, hogy az ilyen elméleteket a szocializmus „börtönbe zárt” társadalmában a propaganda táplálta, hogy természetes érzéstelenítést nyújtsanak a la-

kosságnak az éppen hatalmon lévő rezsimek, és áthárítsák a felelősséget az általuk előidézett súlyos problémákért, a közreműködésükkel elkövetett rablásokért és a háborús hangulat kialakításáért. A legkritikusabb szerb értelmiségiek közé tartozó Mileta Prodanović nemcsak esszéiben, hanem elbeszéléseiben és regényeiben is éles hangon reflektál a szerb, a volt jugoszláv és az európai történelem, kultúra illetve a művészeti világ eseményeire.

Mielőtt 2002-ben megjelent volna a *Kert Velencében (Vrt u Veneciji)* című regénye, 2001-ben 'Régibb és szebb Belgrád' (*Stariji i lepši Beograd*) című esszékötetében számba vette, hogy Belgrád belvárosában miként jelentkeztek a hanyatlás jelei a '90-es évek folyamán építészeti, esztétikai és városképi szempontból az illegálisan felépült házakon és óriásplakátokon, amelyek politikailag átértelmezték és eltorzították a hagyományok és ikonok jelentésszerződését. Az ezt követő regényében, amely magyarul 2012-ben jelent meg Csordás Gábor kitűnő fordításában, 1996 decemberében Belgrád belvárosában indul a cselekmény, amikor két halálos áldozata és több száz sebesülte van a békés diáktüntetéseknek, amelyek a Slobodan Milošević-rezsim választási csalásai ellen tiltakoznak. Ennek az alapszituációnak a résztvevője az egyes szám első személyű férfi elbeszélő, valamint jóval fiatalabb élettársa, Dora, aki a sebesültek között van, és aki ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelyik „az ország széthullása, a háborúk és a kétségbeesések közepette nőttek fel.”

A kevésbé művelt karakterként megrajzolt Dora ellenpontja az elbeszélő egy korábbi szerelme az egyetemi évekből: Lina, aki a '80-as évek egyik jelentős alternatív rockzenekarának, a Zenith F. C.-nek az ünnepelt énekesnője volt, és kiemelkedő intellektussal rendelkezett. Az ő halálhíre jelenti a narrátor visszaemlékezéseinek a kezdetét, és annak az alapkonfliktusnak a kibontását, amely a '80-as és '90-es évek politikai eseményeinek és társadalmi folyamatainak a szembenállásából fakad. A művészettörténész egyetemista közösség, amelyhez az elbeszélő is tartozott a '80-as években, egy kisebb zárt közegben élt, ahonnan nem láttak rá a politikai szféra valódi játszmáira, amelyek gyökeresen átalakították a következő éveket. Ezek az egyetemisták egy olyan pezsgő művészeti közeget teremtettek meg, amely a következő évtizedhez képest aranykornak számított, és részben erre utal a rockzenekar elnevezése, a Zenith F. C. is: „a nap rövid ideig, egyetlen pillanatig tartózkodik a zenitpontra. A naponta ismétlődő film következő kockáján már megkezdődik a hanyatlás, a nap közeledése a horizonthoz. (...) Abban az országban azonban, ahol élek, a nap zuhant, úgy döntött, hogy a lehető leghamarabb eltűnik a horizontról, és itt hagy minket, hogy csúszva-mászva egymás szemét vágjuk ki a sötétségben, hogy alattvalói és zsákmányai legyünk annak a faunának, amelyik sötétben érzi magát elemében.”

Amellett, hogy a zenekar neve egy nagy múltú orosz futballcsapat nevét idézi fel, arra az 1921-ben alapított horvát folyóiratra is utal, amelyet a dadaizmus jegyében Zenit néven alapított egy szerb nemzetiségű író. Innen ered a zenitizmus, a délszláv avantgárd irányzat, amely dadaista poétikáját az ősi, barbár és balkáni ösztönök és életerő megjelenítésére építi.

Marcel Duchamp mellett ezt tekinti szellemi elődjének a belgrádi zenekar és művészeti közösség, amelynek szimbolikus alakja a félig francia, félig szerb származású Marcelina vagy Lina, akit az elbeszélő – a zenitizmus eszményei alapján – a tehetség, intenzitás és gyorsaság szavakkal méltat. Akkor kezd megfakulni a róla alkotott képe, amikor Lina párkapcsolatra lép az egyik belgrádi színházi társulat tagjával, Jankóval, aki egy sevillai előadás közben szörnyethal. Lina indítékairól így fogalmaz a narrátor: „(...) föltevés, mely szerint a színház társulatot csak közbülső állomásnak tekinti Amerika felé, a szerencsétlen Jankót pedig holmi

trapéznek, amely a nagyvilág tágasságába lendíti, nem volt alaptalan.” Lina valóban bekerül az amerikai egyetemi világba, és az aktuális divatokat követő művészettörténész és kurátor lesz belőle. Jelképes sorsának és jellemének megváltozása vezet a cselekmény tetőpontjához, amelynek előzményeként az elbeszélő mikrotörténeteket illeszt egymás mellé, rokonai és ismerősei életének a fragmentumait.

Az elbeszélő, aki szintén művészettörténész hallgató volt, az egyetemi évek alatt tapasztalatokat szerzett a kortárs művészeti életről, kiállításokra és házibulikba járt, az évek során pedig alaposan megfigyelte a város átalakulását és lakói élethelyzetét: „A »Zora« büfében egy elhagyatott szocialista kocsmá hangulata uralkodott, a koszos abroszok fölött, a pislogó vilanykörték nyomorúságos fényében, a sűrű dohányfüstben »terhescipőt« viselő pincérműködők keringtek, és pincérek, akiknek fáradt arcán kiütköztek a visszereik, a tyúkszemek, a nyombélfekélyük, nyomorúságos életkörülményeik a nyirkos alagsorokban vagy bérszobákban. Eleven jelenlétük, szenvedélyes, hangos vitáink éles kontrasztot képeztek a félig üres, csorba poharak fölött bambuló kába magányosok reménytelenségével.”

A narrátor akkor is részt vett, de tárgyilagos hangon fogalmaz, amikor családjá és az ország történetének tragikus pillanatait beszéli el: az egyik nagyapját a második világháború után kergették öngyilkosságba, amikor textilgyárát államosították, a másikat pedig néppellenességként kivégezték. A családban kivándorlók is voltak. Az egyik üzletemberré vált nagybácsi 50 év után tér vissza Münchenből Belgrádba, és a kívülálló szemével látja a várost: „Ő vidám embereket látott, én sötét tekintetűeket, kétségbeesetteket, megalázottakat. Ő pompás építészetet látott, én hámló homlokzatot, összehugyozott kapualjakat és toldott-foldott ráépítéseket.” A narrátor kiemeli azt a mozzanatot, amikor ugyanez a nagybácsi büszkén mutatja neki a fotót, amelyen „szívélyes mosoly kíséretében” parolázik Slobodan Milošević elnökkel, aki „százazernyi fiatalembert készített arra, hogy az ő emigráns sorsát megismételje”. Ezek a külföldön szétszóródott kivándorlók a nyolcvanas évek Belgrádjának a szellemét testesítették meg: „Tudósok, írók, festők mentek el, és náluk is többen egészen fiatal emberek, akik nem vágytak többre, mint hogy szerényen, feltűnés nélkül, ám egyúttal félelem és megaláztatás nélkül élhessenek. Elmentek, más országokba vagy a másvilágra.”

Az országot el nem hagyók túlélési stratégiáinak egyik példja az a gyerekkori tanács, amelyet a történetmondó nagymamájától kapott, és kamaszkorában e szerint is élt: „ne tűnj fel, jelen is légy, meg nem is, ne emelkedj ki, ne vegyél részt a játékokban, bármilyen vonzónak tűnik első pillantásra”. A 90-es években az elbeszélő jóval kétségbeesettebben fogalmazza meg mindannyiuk túlélési esélyét az Amerikából érkező Linának, akivel a híres velencei képzőművészeti biennálén találkozik egy – katartikusnak szánt – esemény sor végkifejletésként: „legalább valaki őrizze meg az ép esztét, legalább valaki maradjon kívül a ránk kényszerített témák és a ránk kényszerített nyelvek mágneses mezején. Legalább valaki, akit ismerünk, működjön az elfelejtett normák szerint, talán ez fogja megmutatni nekünk, ha valaha is elindulunk, hogy valamiféle civilizációba térünk vissza.”

Velence a művészetszociális és a dekadencia helyszínévé forduló fordul elő a szövegben, valamint egy képzelte velencei kertként egy Dora által olvasott regényben, ahová, ha valaki belép, teljesen más irányt vesz az élettörténete. Nyitva marad a kérdés, hogy ilyen fordulópontot jelent-e a regény végén bekövetkező szembesítés, kritika- és vádözön, amellyel az elbeszélő Marcelinát elárastja, majd egy elhagyatott kertbe vezet, miután szerencsésen megmenekülnek a velencei biennálé szeánszáról, ahol tűz ütött ki. A férfi nemcsak azzal vádolja a

nőt, hogy az életünket meghatározó fontos dolgok helyett közhelyekben gondolkodik, ír és beszél, hogy kiiktatta a helyzetfelismerő képességét, hanem azzal is, hogy ő és a művészvilág bármit kiszolgál és elfogad. Ezek közé tartozik a velencei biennálé egyik performansa, amely során kiéheztetett sólymok galambokat tépnek szét.

Ennek a vádbeszédnek és szembesítésnek a hatását súlytalanná teszi, hogy egy rosszul felépített tetőpont megoldásaként hangzik el. Az esszéisztikus regény a valóság szabályai szerint íródott, a végén azonban a katartikus eseménysor tartalmaz egy valóságútlan mozzanatot, amely a tudományos-fantasztikus történetek jellemzője, ezért nem illik a történetbe. A művészeti performanszon, amely közben tűz üt ki, és vélhetően a legtöbb életüket veszítik, egy olyan találmányt alkalmaznak a közönségen, amely felnagyítja, külsővé teszi és a környezetre is átviszi az emberek legtitkosabb félelmeit pszichikus interferencia gerjesztésével, majd ezt a „minden borzalmat felülmúló” élményt maga a narrátor is megtapasztalja. Ez a tetőpont felépítéséhez használt írói eszköz, a fiktív találmány megsérti a szerző által teremtet világ szabályait, ami meggátolja, hogy az olvasó felfüggeszse kételkedését, és az ábrázolt történéseket elfogadja az eseménysor részeként.

Az 1996-ba visszakanyarodó történet végén a rezignáltság, tehetetlenség és a remény szertefoszlásának az érzése járja át a kormány ellen tiltakozó belgrádiakat, a friss diplomás Dora a kivándorlást választja, a magára maradt elbeszélő mégis a bizakodás képsorával búcsúzik.

Az esszéisztikus korszak- és nemzedékregény, amely magas színvonalon, történeti hitelességre törekedve járja körbe a szerb főváros kulturális tereit, hagyományait, lakói életének körülményeit, viszonyrendszerét és identitásuk változásait, a várostörténeti fikciót egy tágabb kontextusban is érvényes, kelet-európai hanyatlásregénnyé tágítja.

(Csordás Gábor fordítása)